

CASUS - Jorn Koelemajj en Maite Dewinter

SEGREGATIE IN GENT EN ANTWERPEN

Sociaaleconomische ongelijkheden nemen de laatste jaren in veel Europese landen toe, en hetzelfde geldt in zekere mate voor immigratiecijfers. Heeft dit geleid tot een toename van segregatie in Vlaamse steden? Op basis van onderzoek in Gent en Antwerpen blijkt dit voor zowel sociaaleconomische als etnische segregatie mee te vallen.

Het is een veelgehoorde redenering: als gevolg van mondialisering en vier decennia aan neoliberale invloeden in het overheidsbeleid nemen ongelijkheden tussen bevolkingsgroepen steeds verder toe. Nederland en Vlaanderen vormen daarbij geen uitzondering. Maatschappelijke ongelijkheid, zo luidt de verwachting, leidt bovendien ook tot steeds groter wordende sociaal-ruimtelijke verschillen. Deze verschillen zijn normaal gesproken het scherpst zichtbaar binnen steden. Internationaal vergelijkend onderzoek toont inderdaad aan dat de sociaaleconomische segregatie in de meeste Europese hoofdsteden deze eeuw aan het stijgen is, onder andere als gevolg van een veranderende arbeidsmarkt en een veranderend woonbeleid, waarbij de verzorgingsstaat zich steeds verder terugtrekt.

Met het begrip segregatie wordt bedoeld dat bepaalde groepen uit de samenleving significant oververtegenwoordigd zijn in bepaalde straten, buurten of wijken, in vergelijking met het gemiddelde van een stad. Segregatie kan bekeken worden op basis van etniciteit, maar ook op basis van demografische of sociaaleconomische indicatoren zoals bijvoorbeeld inkomen of werkloosheid. Hoewel er een aantal positieve aspecten van segregatie te bedenken zijn, zoals bijvoorbeeld de meerwaarde van 'aankomstbuurten' voor migranten (zie Schillebeecx, AGORA 2017-4), wordt er zowel in de wetenschappelijke literatuur als door

beleidsmakers vooral gewaarschuwd voor de risico's ervan. Hierbij wordt gedacht aan negatieve buurteffecten die kunnen ontstaan als gevolg van concentraties van armoede, hetgeen uiteindelijk sociale mobiliteit onderdrukt en/of integratie tegenwerkt, en zodoende klassenmaatschappijen creëert. Om die reden is het van belang om deze sociaal-ruimtelijke ongelijkheden goed te blijven monitoren.

De afgelopen jaren hebben de derdejaarsstudenten van de Universiteit Gent in het kader van het vak 'Bevolkings- en Stadsgeografie' onderzoek gedaan naar de mate en ontwikkeling van etnische en sociaaleconomische segregatie in de twee grootste Vlaamse steden: Antwerpen en Gent. Hierbij werd hen gevraagd om, aan de hand van een zelf gekozen indicator/bevolkingsgroep, op wijkniveau de segregatie-index (ook wel de *dissimilarity-index* genoemd) van Duncan & Duncan uit 1955 toe te passen, een methode uit de tijd van de Chicago School die nog altijd veel gebruikt wordt in segregatieonderzoek. Deze index geeft een score in procenten, waarbij de waarde 0 een gelijke verdeling van een specifieke bevolkingsgroep over de stad weergeeft, en de waarde 100 een volledige segregatie van die bevolkingsgroep. Een score van 32 geeft bijvoorbeeld aan dat 32% van de personen van een bepaalde bevolkingsgroep zou moeten verhuizen om een evenredige spreiding van die groep binnen het

gekozen referentiegebied te bewerkstelligen. In internationaal perspectief wordt een segregatie-index van minder dan 20 als laag beschouwd, terwijl waarden van hoger dan 40 duiden op een hoge mate van segregatie, al hangt dit cijfer in de praktijk tevens sterk af van het schaalniveau dat centraal gesteld wordt (werken met kleinere afbakeningen leidt normaal gesproken tot hogere segregatie-indices).

Segregatie in Gent

Om de mate en ontwikkeling van segregatie binnen een specifieke stedelijke context goed te kunnen begrijpen, is het altijd belangrijk om jezelf een beeld te verschaffen van de padafhankelijke context. Gent is met haar 260 000 inwoners de provinciehoofdstad van Oost-Vlaanderen. Naast haar omvangrijke middeleeuwse stadscentrum staat de stad onder meer bekend om haar verleden als industriële textielstad in de 18e en 19e eeuw. Deze periode heeft een nadrukkelijke impact gehad op de hedendaagse stedelijke structuur. De 19e-eeuwse gordel rond de stad, en dan vooral de noordelijk gelegen wijken, bestaat nog altijd grotendeels uit dichtbebouwde arbeidersbuurten met een relatief zwakkere sociaaleconomische status. Dit zijn niet toevallig ook de buurten met een oververtegenwoordiging aan inwoners met een niet-westerse of Oost-Europese migratieachtergrond. Voorbeelden van dergelijke wijken zijn de Bloemekenswijk, Dampoort, Muide – Meulestede – Afrikalaan, Rabot-Blaisantvest en Sluizeken – Tolhuis – Ham.

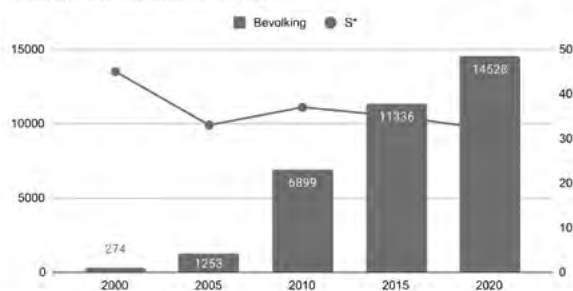
De laatste jaren is er echter sprake van zichtbare verandering in de Gentse 19e- eeuwse gordel. Hoewel het in vergelijking met Nederlandse steden als Amsterdam en Utrecht misschien minder in het oog springt, vindt er ook in deze traditionele arbeidersbuurten geleidelijk aan steeds meer gentrificatie en stedelijke vernieuwing plaats, zowel organisch als overheidsgestuurd. Het hedendaagse Gent wordt dan ook vooral geassocieerd met studenten, toerisme en culturele evenementen, waar plaats is voor zowel traditionele als creatieve industrieën.

Om de sociaaleconomische segregatie in Gent te onderzoeken kozen de meeste studenten ervoor om te kijken naar de ruimtelijke spreiding van inwoners die recht hebben op een leefloon of een equivalent daarvan. Dit is vergelijkbaar met de Nederlandse bijstandsuitkering. In 2004, het vroegste jaar waarvan de data bekend zijn via de Gentse buurtmonitor, bedroeg hun segregatie-index (vanaf nu S* genoemd) 33%. In 2018 daalde dit percentage naar 27%. De statistische veranderingen op wijkniveau bevestigen dit patroon: terwijl de bovengenoemde wijken uit de noordelijke 19e-eeuwse gordel slechts een lichte toename of zelfs een sterke afname in aantallen in leefloongerechtigden laten zien, vindt de grootste relatieve toename plaats in suburbane buurten als Zwijnaarde en Sint-Denijs-Westrem, alsmede de buurten ten noorden en zuiden van station Gent-Sint-Pieters. Ook andere vergelijkbare indicatoren die onderzocht werden, wijzen over het algemeen op een daling van de sociaaleconomische segregatie in Gent sinds het begin van deze eeuw. Zo daalde de S* van 'laaggeschoolde, niet-werkende werkzoekenden (NWWZ)' van 27% (2000) naar 25% (2017), en de S* van 'NWWZ die >5 jaar werkloos zijn' van 25% (2000) naar 22% (2017).

Ook wat betreft de etnische segregatie in Gent is een dalende trend waarneembaar. Voor mensen met een Turkse herkomst, sinds enige decennia de grootste etnische minderheidsgroep in de stad, is S* spectaculair gedaald van 61% in het jaar 2000 tot 37% anno 2020. Eerder onderzoek heeft gesuggereerd dat dit waarschijnlijk te verklaren is doordat er een suburbanisatie heeft plaatsgevonden van een deel van de Turkse middenklasse, bijvoorbeeld vanuit traditionele 'enclavebuurten' als Blaisantvest en de Tolhuislaan richting meer welvarende wijken aan de rand van Gent, zoals Wondelgem en Oostakker. Een alternatieve verklaring is dat kwetsbare Turkse Gentenaars juist verdrongen worden uit centraal gelegen wijken als gevolg van gentrificatie en

Figuur 1: Landen die in 2004 of later tot de Europese Unie zijn toegetreden. Op deze figuur is duidelijk te zien dat terwijl de aantallen Oost-Europeanen in Gent de laatste twintig jaar zijn toegenomen, hun segregatie-index fluctueert. Bron: Buurtmonitor Stad Gent.

Bevolkingsgroei en S*-ontwikkeling van inwoners uit nieuwe EU-lidstaten* in Gent

stijgende woningprijzen. Een andere bekende minderheidsgroep, de Maghrebijnen, leven momenteel tevens een stuk minder gesegregeerd ten opzichte van twintig jaar geleden. Hun S* daalde in dezelfde periode van 42% naar 29%. Dit percentage verschilt inmiddels nauwelijks nog van dat van de mensen met een Belgische herkomst, wier S* in dezelfde periode tevens afnam, namelijk van 36% tot 28%.

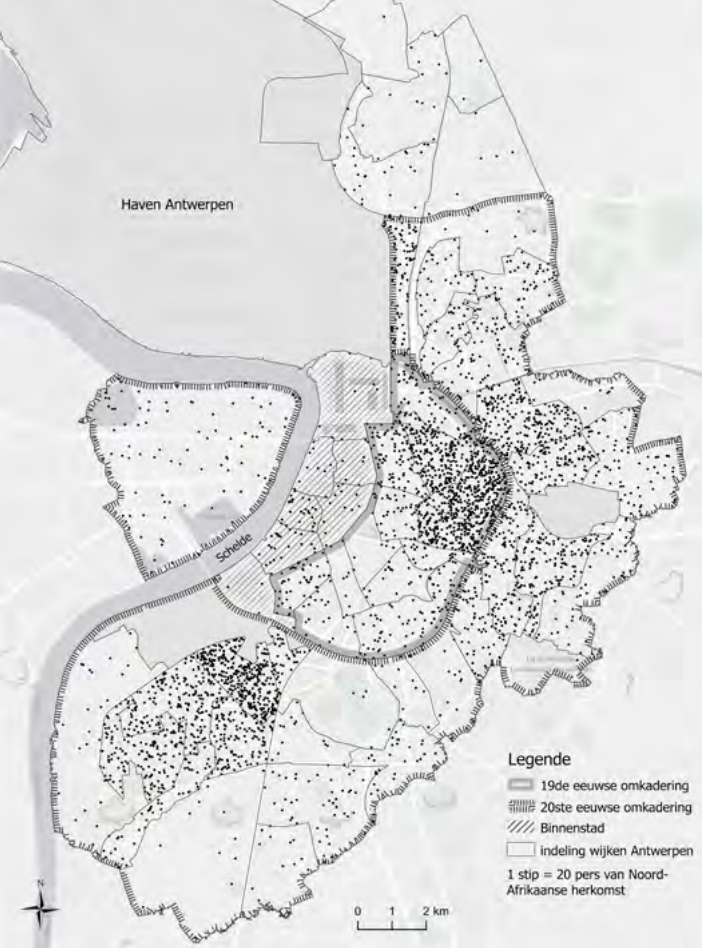
Wanneer er specifiek gekeken wordt naar nieuwere migrantengroepen, zoals mensen uit de nieuwe EU-lidstaten (zie Figuur 1), dan zijn er in de voorbije jaren opvallende fluctuaties zichtbaar. Terwijl hun absolute aantallen vanaf de jaren 2004 (toetreding van de Baltische staten en de Centraal-Europese landen) en 2007 (toetreding van Bulgarije en Roemenië) gestaag blijven toenemen (met name vanwege de grote toestroom van Bulgaren), blijkt uit de analyse dat hun S* tussen 2005 en 2010 aanvankelijk ook toenam, waarna het in het laatste decennium echter weer aanzienlijk is gedaald. Deze fluctuatie is vooral te verklaren doordat de nieuwe immigranten, en dan vooral de Bulgaarse, zich niet per definitie in één en dezelfde enclavebuurt zijn gaan vestigen, maar zich eerder relatief verspreid hebben over de eerdergenoemde noordelijke (en oostelijke) 19e-eeuwse gordel. Of er uiteindelijk wel of niet gesproken kan worden van een zekere enclavevorming hangt dus opnieuw veel af van het schaalniveau waarnaar er gekeken wordt.

Segregatie in Antwerpen

Antwerpen is met ruim 530.000 inwoners de grootste stad in Vlaanderen en telt vandaag 179 verschillende herkomstnationaliteiten. De geschiedenis van de stad is onlosmakelijk verbonden met de Schelde. Reeds in de middeleeuwen gold Antwerpen als belangrijke haven- en handelsstad, toen nog uitsluitend gevestigd op de rechteroever. Na een lange periode van verval, vonden onder Napoleon (begin 19e eeuw) de eerste havenuitbreidingen plaats. Dit was slechts een voorbode van de expansie die later in de 19e en in de 20e eeuw plaatsvond. Oorspronkelijk was de haven nabij het stadscentrum gevestigd, waar zich nu nog steeds de kaaien bevinden, maar vanwege de steeds aanhoudende schaalvergroting, verschoof de haven noordwaarts, tot aan de grens met Nederland. Hierdoor kwam ook de linkeroever van de Schelde in het vizier als haven- en woongebied.

In de 19e eeuw werden de Spaanse vesten, die de stad sinds de 16e eeuw beschermden, gesloopt en volgde een ongestructureerde aanleg van zowel herenhuizen als homogene en dichtbebouwde stadswijken, waar burger- en arbeiderswoningen in snel tempo opgetrokken werden. Reeds in de 19e eeuw werd de keuze gemaakt om het noorden van de stad te voorzien van minder kwaliteitsvolle woningen dan de rest van de stad. Het 20e-eeuwse Antwerpen werd voornamelijk gekenmerkt door suburbanisatie waarbij welgestelde gezinnen de toenmalige groene rand rondom de stad opzochten. Sinds de jaren 80 vindt in verschillende wijken in Antwerpen, zoals het Zuid, een door private investeringen (vooral de vastgoed- en cultuursector) gedreven revitalisering plaats. Als gevolg hiervan trekt dit deel van de stad opnieuw hogere inkomensgroepen aan, na een eerdere terugval van de wijk ten gevolge van de

Figuur 2: Spreiding van personen met een Noord-Afrikaanse herkomst over de stad Antwerpen

demping van de Zuiderdokken. Deze herwaarderingsgolf breidde zich vervolgens uit richting het noorden en nadien ook oosten van de stad, bijvoorbeeld naar wijken als Oud-Berchem (zie ook Wauters, AGORA 2015-1). Een belangrijk gevolg hiervan is de sterke stijging van de huizenprijzen in deze wijken. Dergelijke ontwikkelingen zijn daarentegen niet of nauwelijks zichtbaar in de 19e-eeuwse arbeiderswijken in het noordoosten van de stad, zoals Stuivenberg, Universiteitsbuurt en Amandus-Atheneum. Minder kapitaalkrachtige bewoners uit het centrum en het zuiden van de stad verhuizen hier de laatste jaren regelmatig noodgedwongen naartoe.

Net als in Gent werd er ook voor Antwerpen gekeken naar de ruimtelijke spreiding van inwoners die recht hebben op een leefloon of een equivalent daarvan, afkomstig uit de databank 'Stad in Cijfers' van Stad Antwerpen. In 2005 bedroeg S* 35%, over een periode van 14 jaar daalde de index tot 27%. De gelijkenis met Gent is treffend. Daarnaast werd voor Antwerpen tevens gekeken naar NWWZ, zeer langdurige NWWZ (>2 jaar) en laaggeschoolde NWWZ. De resultaten geven, in tegenstelling tot in Gent, geen eenduidig beeld over de evolutie van sociaaleconomische segregatie in Antwerpen. S* voor NWWZ daalde licht van 15% (2014) naar 14,8% (2020), maar indien meer specifiek wordt ingezoomd op de zeer langdurige en laaggeschoolde NWWZ, zien we dat S* stijgt, respectievelijk van 15,6% (2014) naar 16,8% (2020) en van 18,8% (2014) naar 19,6% (2020).

In het geval van etnische segregatie kunnen we allereerst vaststellen dat de S* voor autochtone Belgen tussen 2012 en 2020 licht is afgenomen, namelijk van 30% naar 26%. Wanneer we de aandacht verleggen naar de drie grootste minderheidsgroepen (eveneens naar herkomst) in Antwerpen dan zien we dat ook hier een dalende trend waarneembaar is; van 39% naar 36% (Noord-Afrikanen), van 33% naar 25% (West-Aziaten) en van 17% naar 14% (Oost-Europeanen). De Noord-Afrikanen zijn met 14% van de totale Antwerpse bevolking niet enkel de grootste minderheidsgroep, maar dus ook de meest gesegregeerde. Figuur 2 geeft de spreiding van de Noord-Afrikanen over de Antwerpse wijken weer. De 19e-eeuwse wijken Borgerhout Intra Muros Noord en Zuid en de wijken Luchtbal en Kiel in de 20e-eeuwse gordel springen eruit. Hier zijn 30% tot meer dan 40% van de inwoners van Noord-Afrikaanse herkomst. De grootste relatieve afname van het aandeel

Noord-Afrikanen doet zich voor in de wijk Nieuw-Zuid. Over een periode van acht jaar daalde het relatieve aandeel met ongeveer 23%, dit ten gevolge van een groot nieuwbouwproject in deze wijk dat voornamelijk autochtonen weet aan te trekken. Behalve deze afname is het opmerkelijk dat het aandeel Noord-Afrikanen in 45 wijken toeneemt en slechts in 11 wijken afneemt.

Conclusie

Er wordt vaak onterecht verondersteld dat etnische- en sociaaleconomische segregatie sterk met elkaar samenhangen. Hoewel er zeker sprake kan zijn van een zekere overlap, vertelt de internationale literatuur ons dat waar de etnische segregatie in veel Europese steden de laatste jaren is gedaald, de sociaaleconomische juist toeneemt. In dit artikel hebben wij aangetoond dat zowel Gent als Antwerpen de dalende trend volgen in het geval van etnische segregatie. Deze daling laat zich relatief eenvoudig verklaren: naarmate steden etnisch diverser worden, zoals Gent en Antwerpen sinds de eeuwwisseling, neemt de etnische segregatie meestal af. Sinds 2019 zijn er in Antwerpen voor het eerst meer inwoners met een migratieachtergrond dan zonder. Nieuwe immigranten verblijven vaak maar tijdelijk in een zogenaamde aankomstbuurt, en een deel van de mensen met een buitenlandse herkomst gaat op de langere termijn tot de middenklasse behoren, met de daarbij behorende ruimtelijke spreidingspatronen tot gevolg.

De sociaaleconomische segregatie laat een minder eenduidig beeld zien. Terwijl deze in Gent op basis van diverse indicatoren aan het afnemen is, is dit in Antwerpen minder evident. Het zou kunnen dat de Gentse daling slechts tijdelijk is, bijvoorbeeld wanneer deze veroorzaakt wordt door gentrificatie. Op het moment dat meer kapitaalkrachtige groepen zich in een bepaalde wijk gaan vestigen, bevordert dit op korte termijn namelijk de sociale mix in die desbetreffende wijk. Wanneer dergelijke patronen zich doorzetten kan dit op de langere termijn echter leiden tot een verschuiving van armoede naar andere wijken, wat dan weer kan resulteren in een toekomstige toename van segregatie. Dit patroon heeft in Antwerpen mogelijk reeds plaatsgevonden. Om die reden is het dan ook te voorbarig om te concluderen dat de afname van dit type segregatie per se een positieve ontwikkeling is.

Om meer inzichten te krijgen in de precieze oorzaken en gevolgen van veranderende segregatie-indices in Vlaamse steden is kwalitatief vervolgonderzoek nodig. Wij hopen dat dit artikel studenten zal inspireren om voor hun scriptieonderzoeken met dergelijke vragen aan de slag te gaan.

Literatuurselectie

- Loopmans, M. (2005). Binnenstad Antwerpen revitaliseert. *Vitale Stad*, 8(1), 18-21.
- Musterd, S. (2020). Een ontspannen perspectief op residentiële segregatie. *Beleid en Maatschappij*, (47)4, 339-358.
- Tammaru, T., Marcinczak, S., van Ham, M., & S. Musterd (2015). *Socio-economic segregation in European capital cities. East meets West*. London: Routledge.
- Van Gent, W. & C. Hochstenbach (2019). De nieuwe stedelijke geografie: ongelijkheid en segregatie. *Geografie.nl*, 18 juni 2019.
- Verhaeghe, P.P. (2013). Ruimtelijke segregatie van 'oude' en 'nieuwe' migrantengroepen in Gent. *Ruimte & Maatschappij*, 4(4), 7-35.

Jorn Koelemaj (Jorn.Koelemaj@kuleuven.be) is als postdoctoraal medewerker verbonden aan het Instituut voor de Overheid van de KU Leuven. Hiervoor werkte hij zes jaar als assistent aan de Vakgroep Geografie van de UGent, waar **Maite Dewinter** (Maite.Dewinter@UGent.be) werkzaam is als doctoraatsstudent. Een speciaal dankwoord gaat uit naar alle studenten die de afgelopen jaren het vak 'Bevolkings- en Stadsgeografie' hebben gevolgd: jullie papers gaven ons waardevolle inzichten en inspiratie om dit artikel te schrijven.